

Európa egyesül

Az Eroicától az Örömdáig

2004 május 5-én nálunk is felcsendül az EU himnusza

Ha bemegyünk a terézvárosi katolikus plébániára, a halotti anyakönyvek XVI. kötetének 437. lapját felutva, a 413. számnál lévő bejegyzés adja hírrül, hogy 1865. április 25-én temették el az 58 éves korában elhunyt Hunyady János doktort (23-án halt meg), aki Bártfán (Kassától északra) született, 1807 körül.

1839-től Pest város tiszteletbeli főorvosa, majd 1847-től tényleges főorvosa lett. Míg az általa, Bécsben és Pesten kiadott verbunkos táncokon Jean Baptist de Hunyady néven szerepel, a magyar zene-történet Hunyady János Keresztély-ként tartja őt számon. „Pesti orvos, jó hegedűs, Csákány fűjő, s Klavirista” – írja róla Mátray Gábor (Tudományos Gyűjtemény, 1829, III. köt. 72. l.) Itt jegyezzük meg, hogy a csákány transzponáló fuvaltaszerű hangszer volt, amely az egykorú irodalomban speciális magyar hangszerként szerepel.)

Hunyady doktor nyomtatásban megjelent műveinek felsorolására ezúttal nem térünk ki, megjegyezve, hogy a Studia Musicologica 1990. évi (32) számának 61., 66., 77., 99. és 108. oldalán, illetve az 1984. évi (24) számának 75. oldalán találjuk azok tematikus műjegyzékét.

Mindenesetre abból, hogy „Trois Hongroises” című kiadványa már 1822 őszén, 15 éves korában megjelent Pesten, arra következtetünk, hogy sokoldalú, tehetséges ember lehetett. Az 1841-ben Pestre költözött német zeneszerző, Volkmann Róbert neki ajánlotta „Chant de Troubadour” című, hegedűre és zongorára írott darabját (Op. 10). Volkmann persze később sem a kedvezőtlen művészeti közállapotok miatt maradt Pesten (négy évig ugyan Bécsben lakott, de visszajött), hanem jóbarátai, Hunyady doktor, Heckenast könyvkiadó és mások kedvéért (Heckenast pilismaróti birtokán írta a „Souvenir de Maróth” című improptut).

Hunyady János Keresztély kiadványai közül rendkívüli jelentőségű számunkra az a csákányra írott (Op. 2.), négy Bihari-verbunkost tartalmazó kotta (feltehetően mindegyik Bihari-mű), amely 1824-ben jelent meg Bécsben (lásd: OSZK Zene-műtár Mus. pr. 15145 és Régi Zeneakadémia könyvtára M 46881). A kiadványról további információ Lichtl Károly közleményében (a Vereinigte Ofner u. Pester Zeitung 1824. évi, dec. 2-i számában, Nr. 97, 1475. l.) található.

Lássuk tehát a kiadvány 1. számú, Largo Maestoso-tételéhez kapcsolódó, Molto vivace-felirattal viselő friss magyart, majd pedig a 2. számú, Andante-tételt (1. kotta).

A fenti dallamok beható vizsgálatát követően arra a meglehetősen meglepő következtetésre jutunk, hogy tulajdonképpen három Beethoven-mű dallamforrását tartjuk a kezünkben!

Sőt, általuk nem kevesebbre vállalkozhatunk, mint hogy a Beethoven-életmű

1. kotta

Hunyady János Keresztély 1824-ben, Bécsben megjelent, négy Bihari-verbunkost tartalmazó sorozatából az 1. szám frisse, és a 2. szám Andante-tétele

2. kotta

Az ismétlődő utáni e-moll dallam Bihari Andante-tételében (Hunyady), amely a G-dúr hegedűrománc e-moll, verbunkos témájának forrása (lásd még: Zenekar, 2003 december, 44–45. l.)

3. kotta

A G-dúr románc verbunkos témájában jól felismerhetők a Bihari-verbunkos (Andante-tétel) e-moll középészének motívumai

„hősi” korszakán átívelő utazást tegyünk a múltba, a III. (Eroica) szimfóniától a IX. szimfónia Örömdójáig.

*

A 2. számú Andante-tétel második részének e-moll dallama az 1800-as évek elejére, a G-dúr hegedűrománc megszületésének idejére visz el bennünket. A valószínűleg 1800 és 1802 között keletkezett, op. 40-es mű megjelenítésére elsőként a lipcsei Hoffmeister és Kühnel ki-

adó vállalkozott 1803 decemberében: „ROMANZE pour le Violon Principale avec Accompagnement de 2 Violons, Flûte, 2 Oboes, 2 Bassons, 2 Cors, Alto et Basse, composée par LOUIS van BEETHOVEN. Oeuvre 40...” (2., 3. kotta).

A G-dúr románc verbunkos témájának folytatását – bár kissé „széttöredezett” állapotban – szintén felismerhetjük az Andante-tétel ismétlődő utáni 3. és 2. ütemének dallamvezetésében, ritmikájában.

A G-dúr hegedűrománc verbunkos részletének kimunkálása vezet majd el a nagy szimfóniák sorát elindító Eroica-szimfónia gyászinduló tételének megszületéséhez (4., 5., 6., 7. kotta).

A G-dúr románc verbunkos témájának büszke hangulat-típusára (hangkészletére) ismerünk rá a III. szimfónia 4. tételének közepén megszólaló, délcegen ringó, sodró lendületű, „huszáros” muzikában (8., 9. kotta).

A G-dúr románc verbunkosának 12. üteme

4. kotta

Az Eroica-gyászinduló 5–6. üteme

7. kotta

Az Eroica-szimfónia gyászindulójának kezdete

5. kotta

Részlet a G-dúr románc e-moll témájából

8. kotta

A G-dúr román verbunkosának 11. üteme

6. kotta

Úgy tűnik, a III. szimfónia 4. tételében található, délcegen ringó, feszes, huszáros verbunkos-variáció a G-dúr románc verbunkos-motívumára épül (transzpozíció)

9. kotta

A 4. tétel epizód-témája „zsinóros mentébe öltözve” szökell végig a verbunkos-táncos (huszár) rögtönző leleményével a fenti románc-téma hangsorán.

Figyelmet érdemel még a románc 2. ütemének végén található trillás formula fényes „sarkantyúpengése”, amit majd az Eroica-gyászinduló fűgájának utókéval ellátott, trillás nyolcad-hangjaiban látunk viszont, de fontos szerepet kap a IX. szimfónia utolsó tételében is. Az V. szimfónia (2. tétel) nemesen ringó, táncos hangvételének értelmezéséhez most egy a-moll, Bihari-verbunkos részlete lesz segítségünkre, amely a Magyar Nóták Veszprém vármegyéből c. sorozatban jelent meg Árvai János neve alatt, 1828. nov. 14-én, Bécsben (10., 11. kotta).

10. kotta

Bihari a-moll verbunkosának középrésze (Magyar Nóták Veszprém vármegyéből, 102. szám, Árvai János névvel)

A 2. tétel főtémájának moll-variációja (asz-moll, 166. ütem) a magyar hősiesség-jelkép zenei kifejeződése (12. kotta).

István király-nyitány

Mielőtt tovább folytatnánk Hunyady János Keresztély kiadványának vizsgálatát, és szemügyre vennénk az 1. számhoz tartozó friss magyart, a feltehetően szintén Biharitól való Molto vivace-tételt (lásd

Major Bihari tematikus-katalógusának 80. számát), tájékozódjunk az István király-nyitány megszületésének előzményeiről, amely August von Kotzebue „István király, Magyarország első jótevője” című színpadi művének szövege alapján komponált Beethoven-dalmű előjátékként készült, az új, 3500 férőhelyes, pesti német színház 1811. október 1-re tervezett megnyitására. (A színház a Vörösmarty téren lévő, egykor a Filharmóniának is otthont adó épület helyén állt. Csak a mindennapi nyelvhasználat emlegette német színházként, hivatalos neve „Királyi Városi Színház” volt.)

Amint Dr. Max Ungernek, az Ernst Eulenburg kiadó által megjelentetett kispartitúrához írott ismertetőjében olvashatjuk, Beethoven 1811. július végén kapta meg Kotzebue „Ungerns erster Wohltäter” c. darabjának szövegét, és augusztus második felében látott hozzá a két munkához (a másik az „Athén romjai” volt). Bár Beethoven szeptember 13-án már postára is adta a kész anyagot, végül a megnyitót el kellett halasztani, és így 1812. február 9-én adták elő az „István király”-t. Meghökentő, hogy mintegy három hét alatt már el is készült a két művel.

Beethoven sajátkezűleg készített felirata a Porosz Állami Levéltár tulajdonában lévő, eredeti kéziratban a következő: „Partitur zu Ungerns Wohlthäter – Overture zum Vorspiel von Ludwig van Beethoven.”

A továbbiakban Hornyák Mária: „Beethoven, Brunszvikok, Martonvásár” (Martonvásár, 1993., 8. l.) című könyvéből idézünk:

„A Brunszvikok, akiknek oroszlánrészüik volt abban, hogy a zeneköltő közel

került hozzánk magyarokhoz. Az ő meghívásukra látogatott el Budára, Alsókerompárra és Martonvásárra. Nagy valószínűséggel neki köszönhető az is, hogy 1800-ban (megj.: május 7-én, a Várszínházban) sor került a Mester egyetlen budai vendégszereplésére, mint ahogyan részük lehetett abban is, hogy Beethoven két alkalmi darabot (István király, Athén romjai) írt a pesti Német Színház megnyitójára(1812).”

Amikor Beethovennek 1811 nyarán orvosa utasítására két hónapot Teplitzben kell töltenie, Brunszvik Ferenc gróf megígéri neki, hogy vele megy, ezért Beethoven két hetet vár barátjára. Július 4-én Bécsből írja: „... legkésőbb e hó 12-ig, nem bánom 15-ig várlak, de ellentmondás nélkül! Ez a legfelsőbb parancs. Ezt nem lehet megszegni súlyos következmény és büntetés nélkül, hanem teljesíteni kell mindenképp, feltétlenül. – Minden jót, kedves hűséges barátom, kérem Istent, vegyen oltalmába téged... Várjuk hatszoros villámgyorsaságú válaszodat, legfelsőbb parancsunkra semmi más válasz nem lehet, csak – igen, igen, igen gyorsan – különben haragom Budáig ér.”

De Brunszvik Ferenc végül mégsem utazik. Beethoven csalódottan, panaszkodva írja másik magyar barátjának, Zmeskáll Miklós bárónak (kiváló csellista, titkár az udvari magyar kancellárián): „Átkozott egykori zenegrófocska, hol az ördögben van? – Eljön ma a Hattyúba, igen vagy nem? – Nos, itt láthatja mellékelten, mi mindent nem tettem a magyarokért. (Megj.: sajnos ez a melléklet nem maradt fenn.) Ha egy német szavát nem adva megígér valamit, az egészen más, mint az, hogy egy ilyen magyar gróf (Brunsztvik), aki most Isten tudja, milyen lumpolása miatt nem jöhet, s így nekem egyedül kell utaznom, mi több, még meg is várakoztatott...” (Környei Elek: Beethoven Martonvásáron; Székesfehérvár, 1958, István Király Múzeum közleményei. B sorozat 16-17 sz., 43. l.; vö: Hornyák i.m. 134. l.)

De Beethoven neheztelése nem tartott sokáig, amint a következő levélrészletből látjuk:

„Éppen mikor kocsira készültem szállni, hogy Teplitzbe utazzam, csomagot kapok Budáról azzal a kéréssel, hogy írjak valamit az új pesti színház megnyitására. Miután három hetet töltöttem Teplitzben és jól érzem magam, orvosom tilalma ellenére nekiülök, hogy segítsek a magyar

11. kotta

Az V. szimfónia 2. tételének főtémája (részlet). Beethoven az idézett főtéma-részletet követően hátrafelé haladva, oda-vissza mozgással hullámoztatja vissza a dallamot a kiindulópontig. A 2. ütem első fele visszafelé, második fele előre mozdul a 3. ütem elejére, majd a 3. ütem gé-hangja visszahajlik a felütéshez

12. kotta

Az V. szimfónia 2. tételének hősi hangulatú, asz-moll variációja

bajuszosoknak, akiket szívből szeretek...” – írja Beethoven 1811. október 9-én lipcsei kiadójának, s említi, hogy kifejezetten e munka sürgőssége miatt sietett vissza Bécsbe. (Lásd: Hornyák i.m. 65. l.)

A pesti színházban elhangzott Beethoven-művekről Kultsár István is beszámol lapjában (Hazai és Külföldi Tudósítások, 13. szám), említve, hogy annak megnyitására „készítette ama híres német author Kotzebue August” az „István király”-t és „Athén romjai”-t. „Mind a kettő énekkel vagyon elegyítve. A muzsikát készítette Beethoven úr; mellyről meg kell vallani, hogy valóságos remekmunka.”

Isoz Kálmán „Beethoven-kultusz fővárosunkban” című írása 1927-ben jelent meg (Országos Zeneünnepély Beethoven halálának századik évfordulója alkalmából c. kiadvány, 63–66. l.). A továbbiakban ebből idézünk. Kultsárnak „Beethoven e rövid lélekzetű munkáját megbecsülte s mikor jótekonycélú előadásra valamely művét kérték tőle, többek között az „István király” nyitányát is felajánlotta. A Nemzeti Múzeum Zenei Osztálya őrizi ezt a nagyérdékű levelet, melyet e tárgyban Varena Józsefhez írt s melyet ím itt közlünk először magyar fordításban”:

T. U.

Ha leveléből világosan ki nem tetszenék, hogy a szegényeknek hasznára kíván lenni, úgy nem kevésbé megbántott volna azzal, hogy felszólításához rögtön a fizetést (számokat) hozzáfűzte. Kora gyermekkorom óta nem hagytam el azt az igyekezetemet, hogy művészetemmel a szegénysorsú emberiség szolgálatára álljak, – ezért más jutalom nem jár, nem kell, csak a belső jó érzés, mely az ajándékozást mindig kíséri. Íme itt küldök egy oratóriumot, melynek előadása egy fél estét igényel, egy nyitányt s egy fantáziát ének-karral. Ha ott Önöknél a szegényháznak tőke alapja van, úgy helyezze el ott ezt a három művet, mint ajándékot s mint a Szegények hangversenyének tulajdonát. Küldök Önnek ezeken kívül egy Bevezetést Athén romjaihoz, melynek vezérkönyvét azonnal s a legrövidebb idő alatt lemásoltatom, azután egy nagy nyitányt István a magyarok első jótévőjéhez. Mind a kettő két műhöz tartozik, melyeket a magyarok részére új színházuk megnyitására írtam (l. hasonmását). De lesz oly szíves és írásbelileg biztosít, hogy ezt a két művet, melyek nyomtatásban még nem jelentek meg,

13. kotta

Bihari verbunkosa (a Hunyady-kiadvány 1. számához tartozó friss-tétel) az István király-nyitány lassú bevezetésének téma-forrása (Beethoven hátulról halad visszafelé, majd az elejére ugrik a motívumok összeválogatása során)

s hosszú ideig nem is jelennek meg, nem fogja továbbadni. Az utóbbi nagy nyitányt azonnal megkapja, mielőtt én azt Magyarországból visszakapom s ez néhány napon belül biztosan meg fog történni. A nyomtatott Fantáziát talán elő tudná Önöknél egy dilettáns hölgy adni, akiről nekem Schneller tanár úr említést tett. A kiadók a 4. szám utáni C-dúr kórus szövegét megváltoztatták, de teljesen ellentétben a zenei kifejezéssel. Ezért a ceruzával följele írt szavakat kell énekelni. Ha erre az oratóriumra szüksége volna, úgy a kiírt szövegeket is el tudom Önnek küldeni, s így a szegények költségei kisebbek lesznek. Ez ügyben legyen szíves s írjon nekem.

Tisztelője

Ludwig van Beethoven

A Beethoven-levelében említett (és az Örömmóda-dallam korábbi előzményének tartott) Karfantázia (Op. 80) 1811 júliusában jelent meg Lipcsében.

Az „Allegro molto” részben (185. ütem) sodró lendületű, c-moll magyar tánc veszi kezdetét (lásd 13/B kotta) ’re-dó-ti-lá-,szi-,fi hangkészséttel, amely magyaros hangulati irányba történő elmozdulás a ’fá-mi-re-dó-,ti-,lá hangsorra épülő főtémához képest, magyaros figuratív variáció köntösében lépve elő. (A két hangsor együtt jellegzetes verbunkos sort ad ki, lásd: Háry-intermezzo.)

Az energikus hangvételű dallam emlékeztet a c-moll vonósnégyes (Op. 18, 1801) 4. tételének magyaros táncára (különösen kottaidézetünk utolsó sora a kvartett-tétel elején lévő, koronás záró-motívumra, amely a G-dúr románc verbunkosában is megtalálható, lásd: Zenekar, 2003. december, 46. l., 17. kotta). Ugyancsak érdemes összevetni a kvartett-tétel ismétlődő utáni négy ütemét a Korfantázia-főtéma 9-12. ütemével. A kvartett említett négy üteme magyaros, szinkópás lüktetésre épülő variáció. Ha az első három ütemből kivesszük az átmenőhangokat (e és dé), oda-vissza hintázó nyolcadmozgással újabb variációt, az István király-nyitány presto-mellék-témáját kapjuk.

De folytassuk tovább Isoz Kálmán munkájának olvasását:

„Annak dacára, hogy az »István király« alkalmi szerzemény, mégsem tűnik le a színpadról, s aligha csalódunk, ha azt állítjuk, hogy a budai Várszínházban játszók

13/b. kotta

A Karfantázia (Op. 80, 1808) magyaros variációja (Allegro molto). A 3. sor végét vö. Cserebogár-dallamunk kottapéldáival: Zenekar, 2003. szept., 24. l.

14. kotta

Az István király-nyitány lassú bevezetése

magyar társulat érdeme e mű felelevenítése, mert 1819 szeptember 9-én a magyar színészek »István király«-t játsszák. Ez a Kotzebue darabjának – némi kihagyások árán való – összevont fordítása. Erre a pesti Városi Színházban október 25-én felújítják a »König Stephan«-t. Esztendőre még érdekesebb ez az eset, mert míg október 4-én a magyarok Budán »István a Magyarok' első királya«-t játsszák, addig Pesten ugyanaznap a német színészek a »König Stephan Ungarns erster Wohlthaeter«-t hozzák színre...”

*

Most lássuk tehát a Hunyady J. Keresztély által kiadott, 1. számú Lassú magyarhoz tartozó Allegro vivace-tétel idevonatkozó részletét, és tegyük mellé Beethoven István király-nyitánya lassú bevezetésének témáját (13., 14. kotta).

15. kotta

Beethoven (lásd Bihari „Molto vivace” tételének elejét) a verbunkos dallam táncosan ringatózó jellegét emeli ki

16. kotta

Az Esz-dúr zongoraverseny hősi hangvételű induló-zenéjének magyaros ritmikája (1. tétel, 1809) Kottapéldánk 5–6. üteméhez hasonló ritmikai változat található a Karfantázia indulójában: 323–324. ütem

17. kotta

Az István király-nyitány 93. ütemében kezdődő triolás téma-változat dallamkörülíró triola-üktetése már az Eroica-szimfónia 2. tételében (Maggiore) is felbukkan

főtéma előkés indításánál fontos a beszédes, táncos „szövegmondás”, hiszen jellegzetes verbunkos ritmikáról van szó, gondoljunk csak Bartók „Tempo di verbung” feliratot viselő hegedűversenyének (1. tétel) főtémájában, a 4. ütem elején, kissé élénkebb tempóban megszólaló, hasonlóan „beszédes” ritmikára.

A lassú bevezetést követi a Presto-rész (41. ütem), amely jókedvű, táncos (szinkópás), magyaros ritmikájával szinte beborban a halkán záruló, bevezető zene után. Jellegzetes, magyaros hangulatot teremt ehhez az 5. ütem előkével megfricskázott ritmikája. Ez a feszes lüktetés folytatódik a következő ütemekben is, amelyeknek az ütemek elején elhelyezett sforzato-jelek adnak sajátos karaktert.

Ez az előkés, magyaros hangulat-típus már két évvel korábban (1809), az Esz-dúr zongoraverseny (Op. 73) első tételének hősi indulózenéjében is felbukkan, négy negyedes változatban (16. kotta).

Úgy tűnik, ennek a büszke, táncos ritmikának lelassított, előke nélküli változata adja az 1811–12-ben komponált VII. szimfónia 2. (Allegretto) tételét indító főtéma induló-ritmusú lüktetését is. A később ehhez csatlakozó ellendallamba már az előke is bekerül, jellegzetes súlyt adva az általa indított, kötőívvel „elrejtett”, lágyan ringó szinkópának. Talán nem véletlen, hogy a szimfóniával egy időben készült István király-nyitány lassú bevezetése főtémájának ritmikáját a 6. és 5. ütemben visszafelé olvasva (lásd 14. kotta) ennek az ide-oda ringó, gyönyörű ellendallamnak a 15–16. ütemében található, jellegzetes, táncos, ringatózó mozgását fedezhetjük fel.

A nyitányt tovább vizsgálva, az 53. ütemtől a kürtök a feszes, Esz-dúr Presto téma-indítás lágyan ringó, ide-oda hullámzó, dallami hangulatfestését adják. Ezt a fagottok, majd a fuvalák is átveszik, miközben a 61. ütemtől a hegedűk jellegzetesen magyaros, szinkópás változatban hozzák a dallamot, az eltolt súlyokkal mintegy biztosítva a vidám hangulatú táncmuzsika ritmikus kíséretét is.

A 93. ütemtől a hegedűkön és a brácsákon a téma-indítás újabb dallamkörülíró, triolás ritmikai változatát halljuk. Ennek a változatnak egy 1803-ban készült, verbunkos-ihletettséggel rokonára ismerünk az Eroica-szimfónia 1. tételének Maggiore-részében (68. ütem), amely akár az István király-nyitány egyik további téma-variációja is lehetne (17. kotta).

18. kotta

Three staves of music for violins (VI.). The first staff includes markings for 'arco', 'f', and 'rin. fz.'. The second staff includes 'p' and 'pp'. The third staff continues the melodic line.

Az István király-nyitány Presto-részének melléktemája az Örömóda 12. variációjának forrása. A 141. ütemben a derűs melléktemát lefojtott dinamikájú, g-moll verbunkos variáció szakítja meg (1. hegedű)

20. kotta

A single staff of music for bassoon (Fagott) with dynamic markings 'f', 'sf', and 'sf'.

Az István király-nyitány 161-162. ütemében a fagott és a cselló jellegzetes „alla Ungarese” ritmikát és hangsúlyozást hoz a kíséretben

A 117. ütemben – Bihari játékos dal-lamkörülíró tizenhatodjainak mintájára (lásd a Hunyady által közreadott Allegro vivace tétel indítását) – újabb téma-változat jelenik meg, amelyben a IX. szimfónia Örömóda-témájának 12. variációjára ismerünk rá (18., 19. kotta).

Erre a hasonlóságra később még visszatérünk. A „biharis” téma-variáció előbb a fafúvósokon, aztán a hegedűkön és a brácsákon jelenik meg. A 141. ütemben, a hegedűkön B-dúrban megszólaló, derűs téma-változat váratlanul megszakad, és – akárcsak valami távoli emlék – egészen lefojtott dinamikával g-moll verbunkos variáció jelenik meg, mintha csak a 10 évvel korábban, „azokban a boldog időkben” született G-dúr hegedűrománc verbunkos téma-variációjának (lásd a 3. kotta végét) emléke homályosítaná el néhány pillanatra a régi, magyarországi élményeket, hangulatokat felidéző mester szemét (lásd a 18. kotta végét).

A nosztalgikus moll-hangulatot rövid átvezetés után a dúr téma újabb, diadalmas, szélesen hömpölygő változata (161. ütem) követi, triolás ritmikai kísérettel fokozva az ünnepi, örömteli hangulatot. Az új téma-változat elején (161–162. ütem) magyaros, tánclelésből adódó ritmika és hangsúlyozás tűnik fel a fagott és a cselló szólamaiban, amit a timpani és a többi hangszer is támogat. Ez a magyaros ritmikai képlet található például, Beethoven üteméhez hasonló hangsúlyozással, Anton Wranitzky hiányos állapotban fennmaradt (MTA Ms. 10.076/16), „Alla Ungarese” (Nr. XVI. National Hongraise) feliratú, 1803-ban, Bécsben megjelent, verbunkos táncában, illetve az ugyanekkor, Bécsben, két füzetben megjelent 24 galántai tánc (lásd a keszthelyi Helikon könyvtárban, 806/A és B jelzettel) 2. füzetének 5. számában, továbbá lásd a Hunyady (Bihari) kiadvány 2. számában, az 1. ütem végén lévő súlyt.

További változata (♩♩ ♩♩♩) hallható ennek a ritmikai sémának az Eroica-gyászinduló főtéma-utótagjában (18.

19. kotta

Single staff of music for strings (Str. 8va) with dynamic marking 'pp'.

Az Örömóda 12. variációjának indítása

21. kotta

Single staff of music with the title '[XVI.] alla Ungarese' and dynamic marking 'p'. The measure number '16 T.' is indicated at the end.

Anton Wranitzky „National Hongraise” feliratú tánc (Bécs, 1803) jellegzetes magyaros ritmikával és hangsúlyokkal

22. kotta

Single staff of music with the title '5. un poco allegro' and dynamic marking 'p'. The measure number '16 T.' is indicated at the end.

A Galántai táncok-sorozat 5. számú tánc (Bécs, 1803, 2. füzet)

23. kotta

Single staff of music with dynamic marking 'p'.

Az Eroica-gyászinduló főtéma-utótagjának magyaros ritmikája

24. kotta

Single staff of music for violin (VI.) with dynamic markings '(ff)', 'sf', 'sf', 'sf', and 'sf'.

A VII. szimfónia Finálójának főtemája

ütem második fele), valamint a VII. szimfónia 4. tételének fő témájában is, a hegedűkön (20., 21., 22., 23., 24. kotta).

A 199. ütem rövid átvezetése (Tempo I.) után a nyitány 207. ütemében ismét visszatér a Presto-rész. Ezt követően, az igen rövid, lassú visszatérésben (Tempo I., 391. ütem) a szerző búcsút vesz a nemesen ringó Bihari-motívumtól, majd annak ♩ ritmikáját hirtelen felgyorsítva kezd bele a végső Presto-ba, amelyben boldogan, önfeledten száguldanak a korábban melléktémaként felbukkant változat sodró lendületű nyolcadai (lásd az Örömda 12. variációjának kezdetét).

Ezzel a diadalmas kódával osztozik tehát Beethoven szeretett magyar „bajuszos” barátainak örömeiben a pesti Királyi Városi Színház megnyitása alkalmával. De ekkor már valójában sokkal többről van szó. Beethoven ekkor érez rá arra a hangulat-típusra – gondoljunk csak a tercekben mozgó, melléktémaként szereplő változatra, lelassított tempóban – ami majd az Örömdát, egy nemes hangvétellű dallam boldog, önfeledt ide-oda hullámzását hozza el számára.

*

Beethoven rögtön a VII. szimfónia elkészülte után, mintegy négy hónap alatt (!) írja meg a VIII. szimfóniát (1812 októberében készül el vele). Brunszvik Jozefinhez 1804 végétől 1807 végéig fűződő szerelmi kapcsolata Jozefin férjhezmenetele miatt megszakad, majd a boldogtalan házasság következtében újra kezdődik. Teplitzbe érkezve, 1812. július 6-án reggel, 6-án este és 7-én reggel is küld neki levelet, az utóbbiban „én halhatatlan kedvesem”-nek szólítva Jozefint. Csak később kerül sor a végleges szakításra, valószínűleg 1816-ban látják egymást utoljára.

Magyar Szüretölő Ének

1816 március 13-án a lipcsei Allgemeine Musikalische Zeitung II. mellékletében (Lásd: Régi Zeneakadémia Könyvtára, RK 2531/18) hat, Magyarországról beküldött dal jelent meg, amelyekkel kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy egy „kiválóan nagyrabecsült komponista” egy sorozatra való, eredeti nemzeti dalt és táncot küldött Magyarországról, amelyeket a legnagyobb gondossággal jegyzett le 1815. évi magyarországi utazása során.

Bár az újság név szerint nem említi,

biztosan tudjuk, hogy a dalok lejegyzője és beküldője Fusz János (szül. Tolna, 1777. dec. 16. – megh. Buda, 1819.) Pozsonyban és Bécsben működött zeneszerző volt.

A beküldött hat dallam közül a 2. szám a „Magyar Szüretölő Ének” címet viseli. (Major Ervin részletesen ír róla „Magyar dal Beethoven feldolgozásában” c. tanulmányában, lásd: Fejezetek a magyar zene történetéből.)

A szöveg Kisfaludy Sándor verse nyomán készült, amely „Himfy szerelmei” című, elbeszélő lírai verskötetének első részében, az 1801-ben, Budán megjelent „Kesergő szerelem”-ben (113. l. 71. sz.) található.

A helyenként hibásan közölt szöveg elárulja, hogy Fusz János nem ismerte Kisfaludy versét. A harmadik, hibás szótagszámú versszak nem Kisfaludytól való, hanem valaki alkalmoszerűen toldotta hozzá.

A dal megjelenése nem került el Beethoven figyelmét sem, és később más népdalátíratokkal együtt feldolgozta.

Ennek története ott kezdődik, hogy Beethoven már 1803-ban kapcsolatba került George Thomson skót zenebaráttal, aki rá akarta őt beszélni skót, valamint vallon és ír dallamok feldolgozására, azok stílszerű kísérettel, elő- és utójátékkal való ellátására. Beethoven 1810. július 17-én el is küldte az első 53 dalt, amelyek egy 126 dalt tartalmazó kiadványban meg is jelentek 1816-ban, Edinburghban.

Beethoven egykori titkára, Schindler 1841. dec. 25-i levelében arról értesíti a Breitkopf céget, hogy 69 Beethoven által feldolgozott skót, francia, spanyol, portugál és svájci dal van a birtokában, amelyek közül 35 még nem jelent meg nyomtatásban.

Franz Espagne, a berlini királyi könyvtár őre 1860-ban két füzetben ad ki Beethoven dal-átíratokat „12 verschiedene Volkslieder” címmel, köztük egy szicíliai és velencei dalt.

Még 32 dalról tesz említést 1865-ben Thayer, közölve azok kezdő ütemeit (Chronologisches Verzeichnis der Werke L. van Beethovens, Berlin), de ezeket elveszítettnek hitték.

A Beethoven-évforduló alkalmával, 1927-ben, Wilhelm Lütge érdekes bejelentést tett a Breitkopf és Härtel kiadó „Der Bär” című Beethoven-évkönyvében, egy újabban felfe-

dezett, 24 népdalfeldolgozást – köztük egy magyar dalt – tartalmazó kéziratról, amely George Thomson számára készült, és tőle 1823. június 17-én került a Paine és Hopkins kiadóhoz. Ettől kezdve 1925-ig a kézirat sorsa ismeretlen, amikor is a Breitkopf kiadó megvette Heck bécsi antikváriustól. (Előzőleg egy olasz kereskedő volt, aki egy angol antikváriustól szerezte meg.)

A Breitkopf kiadó csak jóval később, 1941-ben jelentette meg a magyar dallamot egyéb Beethoven-feldolgozásokkal együtt, „Neues Volksliederheft für eine Singstimme und Klavier mit Begleitung von Violine und Violoncello” címmel, „23 Tiroler, Schweizer, Schwedische, Spanische und andere Volksweisen” felirattal.

A kiadó a dalokhoz hegedű- és csellószólamot is illesztett, a kiadvány száma: Breitkopf Nr. 5745 a. Az „Édes kínos emlékezet” kezdetű dal Beethoven műveinek jegyzékében WoO 158a/22 számon szerepel. A dalok partitúrája a Szabó Ervin könyvtár zenei könyvtárában, Zq 27610 jelzettel található.

Az „Ungarisches Weinleselied” címmel megjelent dal magyar szövegén látszik ugyan, hogy magyarul tudó korrektor igyekezett javítani az 1816-ban, Lipcsében megjelent, régies szövegen, de sajnos ő sem ismerte Kisfaludy költeményét, és a zenei súlyok helyenként ugyanúgy nem esnek egybe a magyar szóhangsúlyozás szabályaival. A későbbiekben Kisfaludy eredeti költeményének szövegét is mellékeljük majd a Beethoven által feldolgozott dalhoz, Major E. közreadása nyomán.

Mielőtt a Magyar Szüretölő Ének dallamával foglalkoznánk, megjegyezzük, hogy Beethoven a VII. szimfónia 4. tételének fő témájával egy 6/8-os, F-dúr, ír dalfeldolgozásának dallamát használta fel (Nora Creina), fergetes magyar táncá alakítva, magyaros ritmikái köntösbe öltöztetve azt (25. kotta).

Ami a Szüretölő Éneket illeti, először is szeretnénk felhívni a figyelmet Hunyady J. Keresztély kiadványa (1824) 2. (Andante) tételének első ütemére. A Bihari-

25. kotta

Beethoven ír dal-feldolgozásának (Nora Creina) dallamát alakította fergetes magyar táncá a VII. szimfónia 4. tételében

Bihari (Hunyady-kiadvány) Andante-dallama a Szüretőlő Ének egyik hangszeres változata

verbunkos első része ugyanis az énekelt Szüretőlő Ének hangszeres változata, amely felvonultatja a korabeli verbunkos zenélési mód jellegzetességeit, rögtönző leleményét (26., 27. kotta).

Érdekes összevetni a Fusz által 1815-ben, Magyarországon hallott Szüretőlő Ének dallamát Schubert 1815 augusztus 19-én, Goethe verse nyomán komponált „Heidenröslein” (Vadrózsa) című dalával (28. kotta).

Már korábban, az István király-nyitány lassú bevezetéséhez felhasznált Bihari-verbunkos tanulmányozásakor bepillanthattunk Beethoven „műhelytitkaiba”. Fordítsuk most figyelmünket a 2. számú Bihari-szerzemény (Hunyady) első periódusára. Rögtön szembetűnik, hogy a második periódus első négy ütemének már

vizsgált, e-moll dallama (a G-dúr hegedűrománc szintén e-moll, verbunkos-témájának forrása) itt is G-dúr környezetben található, akárcsak Beethoven románcában.

Lássuk most Bihari első periódusának korábbi, 1815 nyarán, Fusz által lejegyzett változatát, a szintén G-dúr Szüretőlő Éneket. A Beethoven-tól ellesett módszert alkalmazva, kezdjük azt hátulról visszafelé olvasni, majd a dal elejére ugorva próbáljunk meg annak motívumaiból – de csakis az ott előforduló hangokat és motívumokat rendesen, vagy visszafelé olvasva – egy olyan dallamot összerakni, ami hasonlít a G-dúr románc főtémájára (29., 30. kotta).

Amint láthatjuk, a kísérlet figyelemreméltó eredménnyel járt, pedig igyekeztünk

mereven ragaszkodni az eredeti ritmikai elemek és motívumok használatához!

Amennyiben helytálló következtetésünk, hogy a G-dúr románc főtémájának forrására sikerült ily módon rátalálnunk, ebből az a tanulság adódik, hogy Bihari – akit a románc e-moll, verbunkos dallama inspirálójának tartunk – már 1801 táján ismerhette a Szüretőlő Ének dallamának (lásd 4. ütem) G-dúr hangnemből kilépő, „hangulati kitérős” változatát. (Ez a változat jelenik meg Schubert Vadrózsa-dalában is, annak 6–10. ütemében.)

Úgy tűnik tehát, Beethoven számára már ismerős lehetett a Szüretőlő Ének dallama, amikor 1816-ban felfigyelt a lipcsei Allgemeine Musikalische Zeitungban közreadott dalra, és népdal-átiratai között feldolgozta azt.

A G-dúr románc kettősfogásokban mozgó főtémájával kapcsolatban igen figyelemreméltó, ahogy Beethoven a 36. ütemtől nyolcadokban lüktető „hajlítás”-kísérettel „dúsítja fel” a dallamot, mintha csak az eredeti verbunkos dal hajlításainak lépegetve körülíró mozgását, hangulatát akarná visszalopni a főtéma dallamába. Mintha ennek a hangulatnak a szele

26. kotta

27. kotta

28. kotta

No. 2. Magyar Szüretőlő Ének.

F. P.

a) Ein durch die Güte seines Weibes berühmter Ort. (d. Einsand.)
b) Von der zweyten Schöppe mögen die awy letzten Verse fehlen. (d. Einsand.)

Az eredeti költemény:

Édes kínos emlékezet,
Oh Badacsony' szürete!
Múlatságos gyülekezet,
Oh rabságom' kezdet!
Ott tudtam meg, kicsoda Ó,
'S micsoda a' szerelem;
Amor' nyila miként sebző,
'S mi az édes gyötrelem.
Nem úgy mentem, a' mint jöttem,
Nagy különbség volt Közöttem,
A' ki valék azelőtt
'S a' ki lettem, látván Őt.

Édes kínos emlékezet
a' Badatsonyi szüret,
Mulatságos gyülekezet
a' Rabságom kezdete.
Nem úgy jöttem, a' mint mentem
Nagy különbség volt Közöttem,
A' ma kedves Hazában;
Badatsonynak vidékire
Balatonnak szélére.
3. Repüly, repüly honyában
A' ma kedves Hazában;
Badatsonynak vidékire
Balatonnak szélére.

A Magyar Szüretőlő Ének (Lipcsei Allgemeine Musikalische Zeitung, 1816). Balra Kisfaludy Sándor költeménye, jobbra annak a német lapban közölt „változata” látható, a hozzátoldott 3. versszakkal.

Liedlich (♩ = 66) Op. 3. No. 8

Schubert 1815 augusztusában komponált Vadrózsa-dala (G-dúr) a 6–10. ütemben látható „hangulati kitérővel”

29. kotta

A Szüretőlő Ének motívumaiból konstruált dallam a G-dúr hegedűrománc főtémáját adja ki

30. kotta

Andante. L. van Beethoven, Op. 40.

A G-dúr hegedűrománc főtémája. A mű 36. ütemében a főtéma „figuratív” nyolcadkíséretes „variációja” jelenik meg

„csapna meg” bennünket a kísérletképpen konstruált, lelassított dallam (29. kotta) mozgását követve is. De hasonló hajlításokat találunk nemcsak Schubert említett dalában, hanem a IX. Szimfónia Örömodájának élénkebb tempójú, 6. variációjában is.

Major Ervin (lásd: Fejezetek a magyar zene történetéből, 59. l.) rámutat ugyan a Szüretelő Ének és a Vadrózsadal kezdetének hasonlóságára, de kijelenti, hogy „A Szüretelő Ének semmiféle más feljegyzésben nem maradt fenn.”

Dallamát „vándorló dallam”-nak tartja, és a német daloskönyvekben „Die Hussiten zogen von Naumburg” kezdetű szöveggel található, magyar eredetűnek feltüntetett dalt állítja vele párhuzamba. 1952-ben írt tanulmányában nem említi azt a fontos körülményt, hogy Hunyady kiadványa megőrizte számunkra annak egyik, Bihari által játszott változatát.

Szabolcsi Bence már korábban rámutatott (Beethoven – művész és műalkotás két

31. kotta

A Szüretelő Ének 8. és 7. üteme visszafelé olvasva, majd a zárómotívummal lezárva

32. kotta

A G-dúr románc verbunkos „hajlításai”, trillás ritmikai sémái az Örömoda 6. variációjában, illetve annak kíséretében is megtalálhatók

korszak határán, Bp. 2/1948, 254–255. l.), milyen fontos állomást jelentett a Szüretelő Ének abban a hosszú folyamatban, amely során Beethoven eljutott az Örömoda dallamáig.

Valóban úgy tűnik – különösen a már vizsgált, 1811-ben keletkezett István király-nyitányról elmondottak alapján –, hogy a Szüretelő Ének már a végső ösztönzést adhatta Beethovennek a IX. szimfónia híres dallamának megtalálásához.

Elég, ha csak rápillantunk a dal 1–2. és

5–6. ütemére, majd visszafelé olvasva hozzáillesztjük az utolsó másfél ütemet, kiegészítve az utolsó ütem második felével, és máris kirajzolódik előttünk a nemesen hullámzó, 8 ütemes dallam (31. kotta).

Ahogy már korábban érintettük a IX. szimfónia utolsó tételének 763. ütemében kezdődő 12. variáció, és az „István király” melléktémájának azonosságát, vizsgáljuk most meg a szimfónia-tétel 6. számú, „Freunde trinken...” kezdetű variációját (297. ütem) is. Az a benyomásunk támad,

33. kotta

Az Örömoda 6. variációja és annak táncos, „sarkantyús” kísérete (részlet)

Ungarisches Weinleselied

Magyar Szüretelő Ének
Nach der Heimat Rebenfluren

22

Violino

Violoncello

Voce

Pianoforte

Allegro

1. E - des ki - nos
2. Nem úgy jöt - tem,
3. Re - pülj, re - pülj
Had I thought thy
1. Nach der Hei - mat
2. Fern sind je - ne
3. Ei - le auf des

em - lé - ke - zet a ba - da - cso nyi szü - ret, Mu - lat szá - gos
a - mint men - tem, nagy kü - lömb - ség volt köz - tem, la la la la -
ho - nod - ban, az én ked - ves ha - zám - ban, Ba - da - csony - nak
trill - so - rang - ing. Not a sigh had - ér böen thine; Had I deem'd thy
Re - ben - flu - ren wan - dert weh - muts - voll der Sinn, wo wir man - ches
fro - hen Stun - den, un - be - stän - dig ist das Glück, Ju - gend ist da -
Trau - mes Flü - geln nach dem teu - ren Vá - ter - land, nach der Hei - mat

34. kotta

gyü - le - ke - zet, a fab ná - gom kez - de - te.
la - la - la la la la la - la la - la
vi - dő - ki - re, Ba - la - ton - nak szé - lé - re.
heurt so chang - ing. Thouschkeitner have bro - ken mine.
Glück er - fuh - ren, schweifen die Ge - dan - ken hin.
hin - ge - schwunden, nur die Seh - sucht blieb zu - rück.
Re - ben - hü - geln, an der See - en dunk - len Strand!

A Magyar Szüretelő Ének Beethoven által készített dal-feldolgozása a Breitkopf-kiadó által hozzáillesztett hegedű- és csellószólammal, valamint német és angol szöveggel kiegészítve

hogy itt éppen a Szüretelő Ének verbunkosdal-hajlításaiból csinál figuratív variációt Beethoven, fényes sarkantyú-pengéssel adva vidám, táncos kíséretet a boldogan szárnyaló-ringó dallamnak. Lássuk csak a G-dúr hegedűrománc hasonlító, hajlításos dallamvezetését és a záró, „sarkantyús” formulát (32., 33. kotta).

A szimfónia-tétel 296. ütemétől kezdve érdekesen adódik hozzá mindehhez a kürtök mély dudabasszusa, majd ehhez jön a 313. ütemtől a kontrafagott és a nagybőgő népiesen dudaszzerű, oktáv-váltogató nyolcadmozgása!

A Szüretelő Ének, mint forrásmű vizsgálataánál tehát fontos szempont, hogy ne csupán dallamforrást, de táncos karaktert is lássunk benne az Örömóda-hoz, és annak variációihoz vezető úton. Már az Örömóda-főtéma 10. és 11. ütemében is a Szüretelő Ének hajlításos dallamvezetése, verbunkos stilizálása látszik felbukkanni.

És most lássuk a Magyar Szüretelő Éneket Beethoven feldolgozásában, kiegészítve a Breitkopf kiadó által hozzászerkesztett hegedű- és csellószólammal (34. kotta).

Beethovenről olvashatjuk (lásd Dr. Mercz Árpád írását: Zenekar, 2003. december, 48. l.): „A levelek és feljegyzések alapján mondhatjuk, hogy Beethoven általában magyar bort fogyasztott... kedvelte és becsülte a jó magyar bort.” Ez azt jelenti, hogy a magyar muzsikához kapcsolódó hallásélményei mellett számításba kell vennünk a magyar borhoz fűződő különleges kapcsolatát is, amikor az általa „Weinleselied” felirattal ellátott, verbunkosdal-átíratot, és annak lehetséges hatásait vizsgáljuk.

Magyaros stílusjegyek az Örömóda-variációkban

Vajon csak az Örömóda dallamának legközelebbi forrásaként tarthatjuk számon a Szüretelő Éneket, vagy pedig kijelenthetjük, hogy magyaros, táncos karakterével is ösztönzőleg hatott a tizenkétféle változatban felcsendülő dallamra?

Amint már említettük, a 6. variációban (297. ütem) a Szüretelő Ének magyaros hajlításaiból fon figuratív variációt Beethoven, miközben az énekesek Schiller alábbi verssorait éneklék:

„Freude trinken alle Wesen
An der Brüsten der Natur...”
(Iszunk mind e drága nedvet
A természet keblein)

A vidám, szüreti muzsika népies hangvételű kíséretéből mintha a jellegzetes tánclépésből adódó, az ütem 2. és 4. ütéseire eső súlyokat hallanánk ki. A vonós szólamokon végighullámzó, feszes trillálás formula (a G-dúr hegedűrománc verbunkos témájának jellegzetes, ütemzáró sé-

mája) egyre határozottabb, „fényes sarkantyúpengéssé” válva, fokozza a hangulatot. Magyarázatul ide kívánczik egy német (osztrák?) katonatiszt „Ungarischer Nationaltanz” címmel, 1792-ben, a bécsi Historisch-politisches Journal der kaiserl. königl. Erblande c. újságban (II. füz. 193-198. l.) megjelent, igen értékes leírásának részlete:

„... A sarkantyúk összeverése... lényeges része a magyar táncnak. Sarkantyú nélkül táncolva a magyar tánc elveszteni egész erejét. Mert ezt a sarkantyúk pengésétől kapja, melyet a táncos a zene ütemével ügyesen tud egyesíteni.” (Lásd: Réthei P. Marián: A magyarság táncai, Bp., 1924, 287. l.)

Tehát sarkantyúpengés – amitől a magyar tánc az „erejét”, feszességét kapja, amit a táncos a zene ütemével egyesít...

Lássuk most a következő, 7. variáció (Alla Marcia, 331. ütem) hősi indulózenéjét, amely Beethoven Esz-dúr zongoraversenyének (1. tétel, 1809) a zenekaron megszólaló, hősi induló-hangulatát idézi fel, benne az István király nyitány (1811) Presto-témájának (5. ütemétől) hetyke előkével indított, magyaros ritmikájával.

Bár ez a variáció 6/8-os ütemben íródott, a később energikus nyolcadmozgással megjelenő fúga kedvéért, a korábbi 4/4-es lüktetés nem szűnik meg, hanem sajátos, katonás, hősi karakterrel folytatódik. Itt már valódi, fényes sarkantyúpengést hallunk (pianissimo dinamikával a triangulumon, cintányéron és a nagydobon) a négyes lüktetés 2. és 4. tánclépésére, míg az 1. és 3. lépés egyedül a triangulumé.

Ezt az érdekes módon összeállt négyes lüktetést, és a belőle kibontakozó, sodró lendületű nyolcadokban folytatódó fúga kapcsolatát megpróbáljuk – jellegének és szándékának megfelelően – kissé kiélezettebb pontozással, „magyaros” ritmikával

Az Örömóda 7. variációjának hősi indulózenéje (alatta kissé pontatlanul ugyan, de érzékeltetni próbáljuk a sajátos, négyes lüktetésben rejlő ritmikai szándékot)

érezkeltetni, párhuzamba állítva azt a III. szimfónia verbunkos lüktetésű gyászinduló-tételének Maggiore-témájával, annak magyaros, játékos triolákban mozgó, dallamkörülírásos variációjával (lásd 17. kotta), (35. kotta).

Már csak röviden említjük, hogy az Örömóda 12. variációja (763. ütem) a VII. szimfónia Fináléjához hasonlóan, fékevesztett száguldással indul, s ezzel már a IX. szimfónia 4. tételének kódája veszi kezdetét. Ismerős dallam köszön ránk, amivel az István király-nyitány presto-részének melléktemájaként már találkozhattunk.

*

Beethoven már 1793 óta tervezi, hogy megzenésíti Schiller „Óda az örömhöz” című versét. A gondolat sokáig érlelődik benne, míg végül 1822-ben papírra veti az Örömóda dallamát.

Két, magyar vonatkozású mű jelenti a végső stádiumot ebben a hosszú érlelődési folyamatban, ezek vannak segítségére a nemesen hullámzó, himnikus dallam megalkotásában. E két dallamforrásnak, az István király-nyitánynak és a Magyar Szüretelő Éneknek külön is emléket állít a Mester az Örömóda 6. és 12. variációjában.

1986 óta ez a dallam az Európai Unió hivatalos himnusza: az összefogás, kölcsönös bizalom és együttműködés gondolata jegyében. Világrajöttében nekünk, magyaroknak is részünk volt, s szimbolikusan a mi kultúránk, múltunk is jelen van – mindig is jelen volt – ebben a himnuszban.

2004. május 5-én, az EU ünnepnapján, Európa sok országában hangzik majd fel Beethoven gyönyörű dallama. De nekünk kedvesebben, ismerősebben zeng majd, akárcsak az a szép, déli harangszó, hangozzék fel bárhol is Európában...

Rakos Miklós